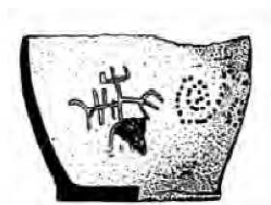


Міністерство культури України
Національний історико-археологічний заповідник
«Кам'яна Могила»

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
**ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТА ОХОРОНИ
ПАМ'ЯТОК ПЕРВІСНОГО МИСТЕЦТВА
ПІВДНЯ ЄВРОПИ**
(кам'яний вік – епоха бронзи)



Запоріжжя
Дике Поле
2015

УДК 902.2 (477.64–37 Мелітополь) (062)
ББК 63.4 (4Укр-4Зап-2Мел)
М-34

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою НІАЗ «Кам'яна Могила»
Протокол № 8 від 04 серпня 2015 р.*

Редакційна колегія:

ТОЩЕВ Г.М. – кандидат історичних наук (Запорізький національний університет)

МИХАЙЛОВ Я.Б. – генеральний директор (НІАЗ «Кам'яна Могила»)

ПЕНЬОВА О.В. – заступник генерального директора з наукової роботи (НІАЗ «Кам'яна Могила»)

ДЖОС В.С. – завідувач відділу охорони пам'яток культурної спадщини (НІАЗ «Кам'яна Могила»)

Всі матеріали подано в авторській редакції.

Відповідальність за підбір і виклад фактів у статтях несуть самі автори.

М-34 Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції «Проблеми вивчення та охорони пам'яток первісного мистецтва півдня Європи (кам'яний вік – епоха бронзи)». – Запоріжжя: Дике Поле, 2015. – 150 с.

До збірника ввійшли наукові статті, в яких висвітлюються питання вивчення та охорони археологічних пам'яток від епохи палеоліту до епохи бронзи. Видання розраховано на спеціалістів в області археології, культури та первісного мистецтва, студентів та викладачів ВНЗ, краєзнавців.

УДК 902.2 (477.64–37 Мелітополь) (062)
ББК 63.4 (4Укр-4Зап-2Мел)

ЛАПІДАРНІ ПАМ'ЯТКИ ДОБИ ЕНЕОЛІТУ – БРОНЗИ В ФОНДАХ АРХЕОЛОГІЇ ХКМ (ХЕРСОНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

У статті розповідається про історію формування групи пам'яток енеоліту – бронзи у складі лапідарної колекції Херсонського обласного краєзнавчого музею від початку його існування і до сьогодні. Особливу увагу звернено на обставини знахідок та час їхнього надходження до музею, надано характеристику останніх, ще не опублікованих вітчизняними дослідниками, надходжень вказаної групи.

Ключові слова: лапідарій, Херсонський краєзнавчий музей, енеоліт, бронзовий вік.

У 2015 р. одна з провідних наукових та науково-просвітницьких інституцій на теренах Південної України – Херсонський обласний краєзнавчий музей – відзначає свій 125-річний ювілей та, одночасно, 155-річчя від дня народження свого засновника – археолога, історика та українського громадського діяча Віктора Гошкевича (1860–1928). У науковому світі музей відомий насамперед своїми колекціями археологічних матеріалів, що й не дивно – адже у 1890 р. він був заснований саме як Археологічний музей Статистичного комітету Херсонської губернії. Одна з його найяскравіших археологічних колекцій – лапідарне зібрання, яке почало формуватися вже в перше десятиріччя існування музею. У 1897 р. це зібрання збагатилося першою пам'яткою періоду енеоліту – і відтоді пам'ятки періоду енеоліту та бронзового віку посідають гідне місце в музейних експозиціях, виставках та відкритих фондах.

Окремі з цих пам'яток публікувалися і дослідниками-археологами (особливо наголосимо тут на великому науковому значенні ґрунтового видання-каталогу Надії Довженко «Кам'яні статуарні пам'ятки Надчорноморщини періоду ранньої та середньої бронзи» [5]), і власними науковими співробітниками – в науково-популярних виданнях, присвячених як музейним колекціям загалом [1], так і лапідарним пам'яткам окремо [4]. Лапідарні колекції музею стали об'єктом і наукового опрацювання, і як єдине ціле [3],

і у контексті розбудови відкритого фондосховища для розміщення цієї колекції [7]. Однак, ці видання не оминули прикря (іноді – суто технічні) помилки, не було здійснено і спроби опублікувати лапідарні музейні предмети окресленого періоду як єдиний фонд пам'яток. В той же час, інформація про предмети, які знаходяться у херсонському Лапідарії, є актуальною, адже саме зараз, після розміщення лапідарної колекції в модерному відкритому фондосховищі, її науковий потенціал можна повністю використати. Актуальність обраної теми полягає також у необхідності напрацювання матеріалів до цілісної історії української археології, але така праця потребує руху від меншого до більшого, від локального до національного, тож історія окремих частин археологічного музейного фонду України є частиною роботи з накопичення матеріалів для подальших узагальнюючих праць.

Обсяг цієї роботи не дозволяє вдатися до публікації усіх лапідарних предметів періоду енеоліту – бронзи, тож її метою є дослідження історії формування цієї музейної колекції, характеристика найяскравіших пам'яток у хронологічному порядку їхнього надходження до музею (та усунення прикрях неточностей, що траплялися під час попередніх публікацій цих предметів) і характеристика сучасного стану їхнього зберігання у фондах археології Херсонського обласного краєзнавчого музею.

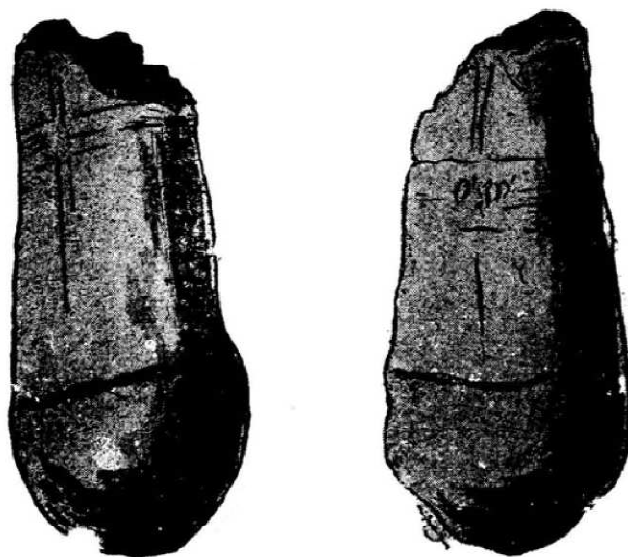


Рис. 1. Малюнок з першої публікації стели ХКМ-а-9382 [8, с. 25]

Початок майбутнього Археологічного музею було покладено у 1890 р. Віктором Гошкевичем, коли він – історик за освітою, щойно призначений на посаду секретаря губернського статистичного комітету, – випадково знайшов на даху канцелярії губернатора розбиту античну амфору з тавром імені майстра. Він з'ясував, що такий «мотлох» і в попередні роки надсилали на розсуд губернського керівництва, яке наказувало нести його на дах на сваволю трубочистів. Подальші «екскурсії» Віктора Гошкевича пісками дніпровського лівобережжя довкола містечка Гола Пристань дали йому змогу зібрати там велику кількість кам'яних знарядь, виробів з бронзи та заліза, намистин, монет та зразків античної кераміки. В 1893 р., коли справи приймав новий губернатор Михайло Вєсьолкін (1842–1897) у колекції, яку Віктор Гошкевич почав офіційно називати «Археологічним музеєм Херсонського губернського статистичного комітету», нараховувалася вже одна тисяча предметів. Але жодної лапідарної пам'ятки серед них ще не було. Тим часом, стрімке зростання кількості зібраних матеріалів та офіційний статус, який додавав Археологічному музеєві солідності та ваги, викликали інтерес з боку Імператорської археологічної комісії, яка вітала створення в Херсоні подібної інституції та почала надсилати на зберігання Вікторові Гошкевичу старожитності, що їх знаходили в межах цілої Херсонської губернії [9, с. 233].

Серед «кореспондентів» В. Гошкевича – археологів-аматорів та колекціонерів старожитностей, що безоплатно дарували молодому музеєві свої знахідки – невдовзі звернув на себе увагу відставний штабс-капітан та доглядач земської лікарні в Тирасполі Іоїль Стемповський (?–1914 рр.). Талаповитий археолог-аматор, він до 1898 р. дослідив за всіма правилами тогочасної археологічної науки понад 200 курганів Тираспольського повіту. Попри те, що гурток тираспольських громадських діячів вдався до всіх можливих заходів з тим, щоб зберегти в Тирасполі результати цих розкопок, В. Гошкевич, твердо переконаний, що створення музеїв у повітових містах не на часі, заручився підтримкою Імператорської археологічної комісії, яка погодилася на те, щоб матеріали І. Стемповського зосереджувалися в Херсоні [9, с. 141]. В 1897 р. від І. Стемповського до музею надійшла стела доби енеоліту, отримана ним від місцевих жителів під час археологічної розвідки біля подністровського села Красногірка (нині Григоріопольський район Республіки Молдова). Стела виготовлена з прямокутної кам'яної плити і є стилізованою фігурою з великою округлою головою, короткою шийою та вузькими плечима (ХКМ-а-8873, h – 147 см, a – 36 см, a₁ – 20 см; надалі, прагнучи надати стислу характеристику кожній з цих пам'яток окремо, ми вдамося до використання умовних позначок, де h – висота, a – ширина, a₁ –



Рис. 2. Найдавніші пам'ятки першого залу відкритого лапідарного фондосховища. Ліворуч – фаллоїдний камінь, решта – знахідки О. Гаврилова

товщина пам'ятки). На тудубі стели бачимо схематичне зображення рук та фігури дитини [4, с. 6].

Тим часом у великому значенні колекцій молодого херсонського музею особисто переконався князь Іван Оболенський (1853–1910), що в червні 1897 р. був призначений херсонським губернатором. Констатуючи, що лише завдяки тому, що «беззахисний стан пам'яток місцевої старовини зверну на себе увагу секретаря губернського статистичного комітету В.І. Гошкевича, якому вдалося останніми роками організувати справу збирання місцевих старожитностей за сприяння місцевих вчителів, священників та інших освічених людей», І. Оболенський цілком доречно зауважив, що справа охорони старожитностей цілої губернії не може триматися на снтузіазмі лише однієї людини. На його думку, для продовження розпочатої В. Гошкевичем справи має бути сформована «губернська вчена архівна комісія» за зразком аналогічних інституцій в інших губерніях [9, с. 162]. 1 травня 1898 р. комісію було сформовано і відбулося її установче засідання, а музей набув нового – вищого – статусу, ставши Археологічним музеєм Херсонської губернської вченої архівної комісії.

Звичайно ж, його фонди поповнював своїми лапідарними знахідками і сам В. Гошкевич, а саме – пам'ятками, знайденими ним під час розкопок кургану Царева Могила та сусідніх поховальних комплексів у 1907–1908 рр.

Мова йде, насамперед, про виготовлену з невеликої брили граніту стелу трикутної форми (ХКМ-а-9382, h – 120 см, a – 48 см, a₁ – 20 см; Рис. 1 [8, с. 25]). Стела, очевидно, мала сакральне призначення, час її виготовлення сягає кін. IV тис. до н.е. Нижній поперечний торць має форму овалу, добре згладжсний у техніці пікетажу. У повздожньому та поперечному перетинах стела також овальна, з добре обробленими торцями. На фронтальній поверхні у центрі фіксується вертикальна пряма прокреслена лінія завдовжки 40 см, можливо, природного походження. Стела була знайдена розбитою навпіл та згодом відреставрована, але її верхньої частини В. Гошкевичем знайдено не було. Відзначимо, що в каталозі «Кам'яні статуарні пам'ятки» фотографічне зображення стели виявилось перевернутим, а це, в свою чергу, спричинило й деякі помилки в каталожному нарисі [5, с. 44–45]. Зауважимо, що цю стелу В. Гошкевичем було знайдено безпосередньо в насипі «Царевої Могили», тоді як наступна



Рис. 3. Нові надходження лапідарних пам'яток енеоліту – бронзи у відкритому фондосховищі музею

знахідка – в іншому кургані неподалік від неї [4, с. 9].

Антропоморфний стовп II пол. II тис. до н.с., виявлений в поховальному комплексі (ХЕМ-а-7164, h – 225 см, a – 34 см, a₁–18/20 см). Стовп виготовлено з плити пісковика, він має трикутну форму тулуба з загостреною трикутною основою. Повздовжній черетин – прямокутної форми з виразно округленими краями. В центрі верхнього поперечного торця знаходиться високий виступ-голівка у формі неправильного овалу, яка ретельно оброблена у техніці підтесування, ледве помітними є запліфровані сліди інструменту. Під виступом-голівкою в техніці поглибленого рельєфу зображено «личину». Ніс та рот мають форму перевернутої літери «Т», очі зроблені в техніці невеликих опуклостей. З усіх боків навколо виступу на рівні плечей зафіксоване неглибоке заглиблення-борозна, що відокремлює голову від вузьких плечей [5, с. 172–173].

Тим часом Херсонська губернська вчена архівна комісія через ряд суб'єктивних та об'єктивних причин припинила своє існування. Від загрози розформування Археологічний музей врятувало міське управління, яке перебрало його у своє підпорядкування

і виділило для розгортання нової музейної експозиції та облаштування фондів будівлю на вул. Говарда (зараз – Ушакова), 16. Після того, як 7–10 січня 1911 р. колескції Археологічного музею було перенесено, можемо говорити вже про лапідарну колекцію Херсонського міського музею старожитностей та витончених мистецтв (1911–1923 рр.). Не можна не відзначити, що лапідарні експонати були ефектно використані В. Гошкевичем під час розбудови музейно-експозиційного простору в новому приміщенні на вул. Говарда. «При вході до музею, ніби сфінкси, стояли у два ряди великі кам'яні баби, привезені з різних місць Херсонщини, а біля них встановлено кілька запорозьких гармат. Це ніби в'язало оті прадавні часи «кам'яних баб» з запорозькими часами в одне ціле, в безперервну історію нашого рідного краю», – згадував один з учнів В. Гошкевича Володимир Кедровський (1890–1970), згодом – головний державний інспектор Армії УНР та мемуарист української діаспори [6, с. 60].

Революційне збурення та трагічні події Перших Визвольних Змагань 1917–1921 рр. ненадовго припинили наукову та просвітницьку діяльність музею, який, однак, не покинули ні засновник та незмінний керівник

Віктор Гошкевич, ні його учениця та наступний директор Ірина Фабриціус (1882–1966). Природно, що в вже в перші роки радянської влади музей було націоналізовано, а незабаром змінено його назву та систему підпорядкування. Розпочалася історія лапідарної колекції спочатку Херсонського історично-археологічного музею (1923–1931), згодом – Херсонського краєзнавчого (1931–1941), Херсонського історичного (1941–1944) та Херсонського обласного історичного (1944–1963) музеїв. Наскільки вдалося встановити, протягом цього періоду надходження лапідарних пам'яток періоду енеоліту-бронзи не відбувалося.

На початку 1963 р. херсонські музеї – історичний та природничий – було об'єднано у єдиний науково-просвітницький заклад. Від цього року ведемо мову вже про лапідарну колекцію Херсонського обласного краєзнавчого музею (ХОКМ). Її поповнювали і професійні археологи, і самі музейники. Величезний обсяг археологічних досліджень Херсонського краю здійснив науковий співробітник музею Ізраїль Ратнер (1919–1993). Наприклад, у 1964 р. очолювана ним археологічна експедиція ХОКМ виявила низку цілих та фрагментованих стел ямної археологічної культури. Під час розкопок кургану № 9 (в каталозі «Кам'яні статуарні пам'ятки» місцем знахідки помилково названо курган № 11) поблизу смт Каланчак було відкрито культову споруду, в якій знайдено, зокрема, антропоморфну стелу (ХЕМ-а-2954, h – 65 см, a – 32 см, a₁–14 см), виготовлену з тонкої плити вапняку у формі п'ятикутника. Повздовжній перетин стели – прямокутний, потилиця ледве позначена. Поперечний перетин має подовжену прямокутну форму з виразно загостреними кряями. В центрі верхнього поперечного торця знаходиться високий виступ-голівка округлої форми, яку ретельно обробили в техніці підтесування. Ледь помітними є сильно зашліфовані сліди інструменту [5, с. 148–149].

В 1973 р. І. Ратнером під час дослідження кургану № 44 біля села Софіївка Каховського району було знайдено вапнякову стелу ямної доби (ХЕМ-а-2499, h – 100 см, a – 11 см, a₁–19 см). Ця стела – антропоморфна, з головою,

позначеною невеликим виступом, закруглена в нижній частині.

Протягом наступного десятиріччя до археологічних фондів музею потрапив і фалодічний камінь ямної культурно-історичної спільності (ХКМ-а-9399, h – 210 см, a – 110 см, a₁–16 см), дата виготовлення якого сягає III тис. до н.е. Його передала керівник Інгульської експедиції Інституту археології АН УРСР Олімпіада Шапошникова (1923–2002). Це пласка вапнякова плита неправильної прямокутної форми, на якій у техніці високого рельєфу зображено фалос [4, с. 8].

У 1977 р. керівник Краснознам'янської експедиції Інституту археології АН УРСР Геннадій Євдокимов (1947–2001) передав до музею антропоморфну стелу ямного часу (ХКМ-а-9386, h – 131 см, a – 72 см, a₁–22 см) кінця IV–\$5 пол. III тис. до н.е., знайдену під час досліджень околиць села Широка Балка Білозерського району. Стела виготовлена з пласкої вапнякової плити. Виступ-голівка – невисока й округла, плечі широкі та асиметричні, масивний тулуб з закругленими торцями звужується донизу. Поверхня стели оброблена підтесуванням та шліфуванням і має вибоїни та сліди вивітрювання.

У вищезгаданій будівлі на вул. Ушакова музей та його колекції знаходилися до 1978 р., коли рішенням обласної влади ХОКМ розмістили в будівлі на вул. Леніна (зараз Соборна), 9. Тож, у 1978 р. експозиції та фонди музею перевезено до нового приміщення, а в грудні 1982 р. його було відкрито для відвідувачів. Частину лапідарних предметів доби енеоліту-бронзи було репрезентовано відвідувачам в експозиційних залах давньої історії, а решту лапідарних пам'яток розмістили перед центральним входом – на галлявинах всередині огорожі. Лише десять років потому вони були перенесені до внутрішнього подвір'я музею. У 1993 р. старший науковий співробітник музею Марина Абікулова підготувала лекцію-екскурсію «Кам'яні статуї розповідають» [2], яку можна впевнено назвати першою спробою презентації лапідарних пам'яток, що не потрапили до експозиційних чи виставкових залів, відвідувачам. Окремий розділ тієї екскурсії розповідав саме про пам'ятки періоду енеоліту – бронзи.



Рис. 4. Нові надходження лапідарних пам'яток енеоліту – бронзи у відкритому фондосховищі музею

Тим часом поповнення лапідарної колекції продовжувалося. У 1989 р. археологічна експедиція під керівництвом наукового співробітника відділу охорони пам'яток музею Олександра Гаврилова знайшла під час розкопок кургану поблизу села Чернобаївка Білозерського району три антропоморфних стели, що належать до часів ямної культурно-історичної спільності (рис. 2). Їх було знайдено під час дослідження четвертого поховання кургану № 1 на околиці села в закладі поховального комплексу, який зараховують до дніпровсько-інгулецького варіанту ямної культури [5, с. 54].

Перша з них – це стела, виготовлена з вапнякової плити у формі трапеції (ХКМ-а-8930/7, h – 190 см, a – 90 см, a_1 – 14 см). У центрі верхнього торця пам'ятки знаходиться високий виступ – голівка, що переходить у похилі плечі [4, с. 7]. Верхня частина ретельно оброблена. Виготовлена з плити пісковика у формі трапеції. Повздовжній перетин – прямокутний, потилиця ледве позначена. Поперечний перетин – подовженої прямокутної форми з виразно округленими краями. У центрі верхнього поперечного торця міститься високий виступ-голівка, яка ретельно оброблена в техніці підтесування, як вважає Н. Довженко, киркою або клевцем з робочою частиною завширшки 2–2,5 см. На-

далі голівка, як і торець були відшліфовані. Якісно оброблені й верхні частини повздовжніх торців на 35–45 см нижче плечей. Стела належить до морфологічного класу антропоморфних стел [5, с. 54–55].

Стела ХКМ-а-8930/8 (h – 182 см, a – 70/85 см, a_1 – 15/23 см), як і попередня знахідка, перебувала в закладі поховального комплексу, лежала фронтальною поверхнею догори на рівні заплічників, перекриваючи частину поховальної ями. Вона виготовлена з плити пісковика овалоподібної форми. Повздовжній перетин – прямокутний, потилиця добре позначена. Поперечний перетин – подовженої прямокутної форми з виразно округленими краями. У центрі верхнього поперечного торця міститься виступ-голівка овальної форми, ретельно оброблена в техніці підтесування знаряддям із робочою частиною завширшки 2–2,5 см. Голівка, як і весь верхній торець, добре відшліфовані, якісно оброблені й верхні частини повздовжніх торців на ділянках нижче плечей. У верхній частині стели – виразна опуклість природного походження [5, с. 56–57].

Подібною є і третя антропоморфна стела (ХКМ-а-8930/9, h – 172 см, a – 80 см, a_1 – 35 см) цієї групи, виготовлена з вапнякової плити у техніці тесання, шліфування й пікетажу [5, с. 60–61].

Ведучи мову про антропоморфні стели ямної культурно-історичної спільності, маємо згадати тут і ті, достеменно історія потрапляння яких до музею наразі ще не встановлена. В першу чергу це антропоморфна стела **ХКМ-а-9383** (h – 175 см, a – 78 см, a₁–15/20 см), виготовлена з плити пісковика трапецієподібної форми. Її повздовжний перетин – прямокутний, потилиця ледве позначена. Поперечний перетин – подовженої прямокутної форми з виразно округленими краями. У центрі верхнього поперечного торця знаходиться високий виступ-голівка у формі трапеції. Голівка ретельно оброблена в техніці підтесування. Зауважимо, що в каталозі «Кам'яні статуарні пам'ятки» [5, с. 58–59] цій пам'ятці було помилково надано номер ХКМ-а-8930/9, котрий, як було показано вище, належить іншій стелі. Наслідком цієї прикрої помилки стала плутанина між пам'ятками та часом і обставинами їхнього місцезнаходження. Насправді до знайдених О. Гавриловим в закладі чорнобаївського поховального комплексу стел належить пам'ятка ХКМ-а-8930/9, а не ХКМ-а-9383. Остання ж також була знайдена в Чорнобаївці (очевидно, в II пол. ХХ ст.), але нічого понад це наразі не можемо сказати напевне.

Іншою стелою середини III тис. до н.е. в лапідарній колекції музею є пам'ятка **ХКМ-а-9384** (h – 113 см, a – 65 см, a₁–12 см). Це антропоморфна стела, виготовлена з пласкої вапнякової плити у техніці висікання, підтесування та шліфування. Стела округла, з високим крупним виступом-голівкою, короткими округлими плечима та звуженою основою, її поверхня підтесана та зашліфована, на поверхні помітні сліди вивітрювання. Знайдена вона була поблизу села Широка Балка Білозерського району, але детальніше говорити про обставини цієї знахідки зарано [4, с. 6].

Ще однією подібною пам'яткою є стела **ХКМ-а-9385** (h – 88 см, a – 46 см, a₁–12 см) з загостреним верхнім торцем, виготовлена з пласкої вапнякової плити. Її виступ-голівка – маленька та загострена, плечі майже не позначені, тулуб має овальну форму. Поверхня ретельно оброблена у техніці підтесу-

вання та шліфування. Знайдено її було в селі Каїри Горностаївського району – місцині, яка останнім часом значно поповнила лапідарні фонди музею.

Протягом «нульових» років до музею надходило чимало знахідок археологів з Херсонської обласної інспекції охорони пам'яток історії та культури, зокрема й від старшого наукового співробітника цієї установи, заступника керівника Пізньоскіфської археологічної експедиції Інституту археології НАНУ Дениса Сікози. Зберігається і добра традиція співпраці з музеєм приватних осіб, в першу чергу херсонських колекціонерів та краєзнавців, серед яких назвемо ім'я Олександра Мініна. В 2010 р. Д. Сікоза, О. Мінін та наукові співробітники музею Андрій Лопушинський і Сергій Дяченко передали до лапідарних фондів сім цілих та фрагментованих антропоморфних стел доби енеоліту – ранньої бронзи (IV–III тис. до н.е.), знайдених ними в листопаді попереднього року поблизу села Токарівка Білозерського району (Рис. 3). Протягом 2011–2012 рр. від Д. Сікози та О. Мініна до музею надійшли ще чотири стели того ж періоду з уже згаданого села Каїри (Рис. 4).

Серед них вапнякова антропоморфна стела з невеликою округлою голівкою, ледь похилими плечима та звуженою донизу округлою основою та ретельно обробленою поверхнею (**ХКМ-а-9606**, h – 194 см, a – 97 см, a₁–30 см). Стелу було виготовлено з пласкої плити, на її поверхні помітні сколи та сліди вивітрювання.

Це й інша вапнякова антропоморфна стела (**ХКМ-а-9607**, h – 135 см, a – 74 см, a₁–23 см) з невисокою голівкою-виступом неправильної форми, короткими похилими плечима, звуженою донизу основою. Поверхня ретельно оброблена. Стелу було виготовлено з пласкої плити, на поверхні помітні сколи та сліди вивітрювання.

Це і вапнякова стела доби енеоліту – ранньої бронзи без помітних ознак антропоморфності (**ХКМ-а-9608**, h – 120 см, a – 86 см, a₁–23 см). Її поверхня ретельно оброблена, стелу було виготовлено з пласкої плити неправильної прямокутної форми. Частина основи відбита, стела також постраждала від вивітрювання поверхні.

З цих та інших надходжень склалася сучасна колекція пам'яток енеоліту – бронзи музейного Лапідарію. Тривалий час лапідарна колекція Херсонського краєзнавчого музею залишалася непорядкованою та незвіреною. Причиною тому були і II Світова війна, і втрата фондової документації, і переїзд у 1978–1982 рр., і відсутність облаштованого фондосховища. Працювати з лапідарною колекцією складно ще й через надто велику вагу предметів.

Вже на початку 2000-х рр. розпочалося облаштування в окремому приміщенні сучасного Лапідарію, який складається з трьох окремих залів, де пам'ятки розміщено за хронологічним принципом. Протягом 2006–2010 рр. з ініціативи директора ХОКМ Тетяни Братченко завідувачем сектору реставрації Віктором Пиворовичем (1946–2013) та старшим науковим співробітником відділу науково-фондової роботи М. Абікуловою було розпочато роботу з реконструкції Лапідарію та перебудови його у модерне відкрите фондосховище. Це дало змогу впорядкувати предмети, зручно розмістити їх у приміщенні, відкрити доступ до кожного експонату, дати можливість візуальної оцінки й пошуку втрачених частин окремих пам'яток. На сьогодні повністю завершено облаштування лише першого залу відкритого фондосховища лапідарних пам'яток. Тут, зокрема, зібрані й описані нами стели IV–III тис. до н.е.

Лапідарна колекція Херсонського обласного краєзнавчого музею, яка була започаткована в 1895 р. (тобто рівно 120 років тому і через п'ять років після заснування самого музею), репрезентує наразі всі етапи історичного розвитку Південної України – від часів енеоліту (IV тис. до н.с.) до XVIII ст. Історія формування, поповнення й дослідження її «енеолітично-бронзового» розділу пов'язана з іменами видатних археологів В. Гошкевича, І. Стемпковського, І. Фабриціус, І. Ратнера, О. Шапошникової, Г. Євдокимова, О. Гаврилова та багатьох інших. Тож немає жодних сумнівів у тому, що лапідарні пам'ятки музею мають величезні резерви наукового дослідження як для археологів – дослідників окресленого нами періоду, так і для істориків української археологічної науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. 120 раритетів Херсонського краєзнавчого музею. – Херсон: Гілея, 2010. – 128 с.
2. Абікулова Марина. Методична розробка тематичної лекції-екскурсії «Кам'яні статуї розповідають» (по лапідарію Херсонського краєзнавчого музею) / М. Й. Абікулова. – Херсон: Херсонський краєзнавчий музей, 1993. – 7 с. – Науковий архів Херсонського обласного краєзнавчого музею.
3. Абікулова Марина. Лапідарій Херсонського обласного краєведческого музея / М. И. Абикулова // Наукові записки. Проблеми археології, історії, історіографії, джерелознавства, музеєзнавства, природознавства, фалеристики, нумізматики, соціології. – Херсон, 2010. – С. 8–15.
4. Абікулова Марина. Лапідарій Херсонського краєзнавчого музею / М. Й. Абікулова. – Херсон: Гілея, 2011. – 30 с.
5. Кам'яні статуарні пам'ятки Надчорноморщини періоду ранньої та середньої бронзи / авт. Н. Д. Довженко, наук. ред. серії Р. В. Забашта. – К.: Родовід, 2009. – 176 с. – Т. 3: Доба бронзи (серія «Давня скульптура і пластика України»).
6. Кедровський Володимир. Обриси минулого. Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 року / В. І. Кедровський. – Нью-Йорк: Свобода, 1966. – 134 с.
7. Костенко Антон. Лапідарій Херсонського краєзнавчого музею як відкрите фондосховище / А. В. Костенко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2014. – № 26. – С. 187–199.
8. Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 год / сост. В. И. Гошкевич. – Херсон: Издание Херсонского городского управления, 1912.
9. Херсонский музей древностей. Сборник газетных статей и заметок. 1871–1928 гг. / сост., подгот. текста, предисл., прим. В. Л. Черникова. – Херсон: Наддніпряночка, 2012. – 506 с.